

Bokmeldinger

Jan Andersen:

Poul Hansen Egede – en grønlandsforsker i 1700-tallet
272 sider

Aalborg universitetsforlag, 2007

Grønlandsmisjonæren Hans Egede (1686-1758) er av prof. em. Ottar Brox betegnet som "Nordens, ja, kanskje verdens første sosialantropolog". (Vårt Land 12. sept. 2008.) Påstanden kan i høyeste grad diskuteres. Men, kan Hans Egede betraktes som en "forskerpioner", gjelder det ikke mindre hans sønn Poul Hansen Egede (1708/09-1789). I norske sammenhenger har faren fått noe nær heltstatus, sønnen vet vi knapt noe om. Den danske vitenskapshistoriker Jan Andersen slår da også fast: Poul Egede er oversett i vitenskapshistorisk sammenheng. Det har han sørget for å bøte på med sin bok om grønlandsforskeren Poul Hansen Egede.

Sammen med sine foreldre

og søsken kom Poul Egede til Grønland i 1721, 12 år gammel. I 1728 dro han til København for å studere teologi. Etter teologisk embetseksamen fulgte han i sin fars fotspor. Utsendt av Misjonskollegiet virket han som misjonær på Grønland fra 1734 til han i 1740 bosatte seg i Danmark for godt. Som misjonær drev han en eksemplarisk innsamling, bearbeiding og rapportering av kunnskap om grønlandsk kultur i vid forstand og språk. Dette var religiøst motivert. Hensikten var å gi grønlanderne Bibelen på deres eget morsmål, som ikke forelå som skriftspråk. Det var først tilbake i Danmark at Poul Egede ble den systematiserende, teoretiserende og kommuniserende forsker, som bear-

beidet resultatene av den unge Poul Egedes misjonærvirksomhet. I 1750 utga han den første grønlandske ordbok, i 1760 kom den første grønlandske grammatikk. Da hadde han allerede oversatt deler av Bibelen (NT) til grønlandsk. Gjennom sine botaniske samlinger har han også gitt et vesentlig bidrag til kartleggingen av Grønlands flora. I 1761 ble han utnevnt til professor i "naturteologi" ved Universitetet i København. Hans viktigste oppgave ble likevel å undervise de teologiske studentene ved Det grønlandske seminar, opprettet i 1737 av hans far og Misjonskollegiet, i grønlandsk språk. I 1785 ble han opptatt som fullverdig medlem av Det kgl. norske Vitenskapernes Selskap og oppnådde en anerkjennelse som faren aldri fikk. Jan Andersens bok er ingen tradisjonell misjonærbioграфи, men en vitenskapshistorisk og biografisk orientert introduksjon til misjonæren Poul Hansen Egede og hans forskningsverk. De første kapitlene reiser teoretiske problemstillinger om forholdet mellom religion, misjon og vitenskap og drøfter forståelsen av begrepene vitenskap og forskning. Egedes forskningsmessige innsats skal vurderes bredt og i sin historiske kon-

tekst. Det siste glipper likevel tidvis for forfatteren, ikke minst når han beskriver Egedes forskning ut fra moderne terminologi og kategorier.

De innledende kapitlene følges av et kapittel om Egedes liv og virke som misjonær. Deretter følger sju kapitler om hans forskningsinnsats, som presenteres tematisk i form av mer overgripende innledninger og utvalgte utdrag av Egedes egne narrativer fra 1700-tallet. Nettopp dette grepet gjør boken til fascinerende lesning. Vi møter ikke bare en tolkning av Egede, men får møte ham i hans egne tekster og refleksjoner. Dermed settes leseren også i noen grad i stand til å stille kritiske spørsmål til Andersens vinklinger og tolkninger. Nest siste kapittel dreier seg om Egede som student ved Universitetet i København. Det siste er viet det grønlandske seminarium, der Egede virket som forsker og lærer. Men avslutningen blir hengende i luften. Boken hadde tjent på et tydeligere punktum i form av en oppsummering eller avsluttende drøfting.

At det grønlandske seminar ikke behandles tidligere i boken, kan forsvares ut fra et diakront perspektiv. Mer problematisk er det at forfatteren ikke har innarbeidet stoffet om

Egedes teologistudium tidligere i boken. Dette har i høyeste grad med på legge forutsetningene for hans virke ikke bare som misjonær, men også som forsker. Det hadde gjort lesningen av kapitlene om hans forskningsinnsats mer fruktbar. Dessuten hadde det åpnet for en mer presis og nyansert belysning av forholdet mellom pietisme og opplysning. De to bevegelene kan ikke skilles så sterkt fra hverandre som det gjøres i fremstillingen. Det er upresist å beskrive Egede som "religiøs rasjonalist" og hans virksomhet som et "rasjonalistisk prosjekt". Kirkehistorisk er "rasjonalisme" forbundet med den radikale opplysning og Gud-dyd-udødelighet-teologien. Egede kan knapt sies å være en representant for denne retningen. Som pietistisk teolog var han påvirket av opplysningen og hadde derfor rasjonelle forklaringer på grønlendernes "avguder". Den folkelige opplysning han bedrev, hadde en religiøs og kirkelig funksjon. Forfatteren påpeker innflytelsen på teologistudiet fra den pietistiske høyborg i Halle. Likevel skorter det på innsikt i 1700-tallets dansk-norske pietisme og forståelse for den pietistisk motiverte misjonsstrategi. Dette slår blant annet gjennom

i omtalen av forholdet mellom misjon, politikk og handel. Den absoluttistiske konfesjonskonge var rettslig forpliktet på og hadde ansvar for sine undersåtters religiøse liv. Derfor blir det for smalt å tolke misjon som et politisk virkemiddel.

Boken er først og fremst et bidrag til forskningshistorien på Grønland. Den er interessant og også viktig fra et kirke- og misjonshistorisk ståsted, innvendigene til tross. Den dokumenterer at og hvordan misjonsvirksomhet og systematisk forskning har gått hånd i hånd fra den aller tidligste fase av protestantisk misjonsvirksomhet. Som forskermisjonær er Poul Hansen Egede ikke et unikum, men en tidlig representant for en bred strømning.

Kristin Norseth

Ramsalt tidsbilde fra 1700-tallet.

Karl Erik Harr:

Is og ild.

I Hans Egedes kjølvann

Verbum 2008

Begynner man først å lese Karl Erik Harrs bok om Hans Egede, "Grønlands apostel", klarer man knapt å legge den vekk før man er ferdig. Grunnen er at forfatteren kommuniserer på to plan, både med penn og blyant. Man ser alt for seg – bokstavlig talt. Med pennen skriver han velformulerte beretninger og med blyanten tegner han levende personer, natur, sjø og – ikke minst - seilskuta, så man nærmest kjenner saltsmaken i munnen og "sjyverken" i magen.

Dette er ikke en misjonshistorisk framstilling og må vurderes deretter. Forfatteren arbeider ikke ut fra vanlige misjonsvitenskapelige forutsetninger. Her er ingen metodisk drøftelse, intet referansesystem. Likefullt er framstillingen seriøs.

Boka er mest av alt et kunstverk. Harr har meget gode forutsetninger for å utgi denne boka, selv om han ikke er noen profesjonell misjonsforsker. Han er vokst opp med den samme saltsmaken som Egede selv, ved Harstad. Han har gjort grundige undersøkelser i Egedes skrifter, ikke minst i hans dagbøker, og har satt seg inn i samtidens tenkemåte, slik at vi får et riktig tidsbilde. Han skriver om Kongens utsending til "de vilde" på Grønland, for å gi dem "fornuft" så de kunne fatte de kristelige sannheter. Misjonsprosjektet var samtidig et siviliseringsprosjekt. "De ere heel stupide, dumme og kold-sindige af natur", skriver Egede. Vi reagerer sterkt – og med rette - når vi i dag hører om slike nedlatende holdninger til

et naturfolk. Men slik tenkte jo alle på denne tiden - og med den største selvfølgelighet. Denne ovenfra-og-ned-holdningen var grunnfestet hos alle som hadde noe å si i samfunnet, både sorenskrivere, prester og - naturligvis - kongen selv. Denne europeiske overlegenhetsfølelse varte enda i minst to hundre år. Selv innen religionsvitenskapen på våre universiteter snakket man om "de primitive" helt fram til midten av 1900-tallet. Den "vitenskapelig" begrunnede hovmod var på sett og vis ikke stort bedre enn den religiøst begrunnede kirkelige overlegenhetsfølelse.

En autoritær tid gir rom for autoritære personer og autoritære løsninger, trekk som i dagens demokratiserte tenkemåte framstår som svært lite flatterende. Misjonshistorien ville sett ganske annerledes ut uten disse "Herrens bulldosere". Denne siden ved Hans Egede får en usminket behandling i boka. Innsettelsesgudstjenesten i Vågan endte med en åpenlys krangel mellom Egede og Parelius - foran menighetens skrekkslagne forsamling - om hvem som skulle forrette. Parelius ga seg, men Egede måtte tåle reprimande fra prosteretten for sin "ubetenksomme vildhet i prekestolen".

På Grønland var han "konge", og styrte sitt rike til dels med kraftige sanksjoner overfor dem som ikke føyde seg. Da han fikk konkurranse fra Herrnhuterne og deres følelsespregede misjonsforkynnelse, gikk den ortodokse Egede til et lidenskapelig teologisk motangrep - pr. brev - som fylte mange hundre sider tekst. Deres i hans øyne lettvinde metoder hadde han liten sans for. Samtidig delte han villig ut til dem av sine hardt tilkjempede kunnskaper om språket og stedet, som ble til stor nytte i "brødrenes" misjonsvirksomhet rettet mot eskimoene.

Det mest spesielle med denne mannen var først og sist en oppriktig kjærlighet og omsorg for disse "vilde" menneskene, en vilje til å ofre seg selv for dem. Det gjorde han da også i 15 tøffe år, både han selv, hans familie og - ikke minst - hans kone Gjertrud, særlig da koppeepidemien herjet. Selv ble hun fraktet tilbake over havet i en beket kiste. Grønlenderne ble kristnet og sivilisert - i en og samme operasjon. Men faktum er at uten den myndige misjonærs nærvær ville den innfødte sivilisasjon blitt overkjørt og utnyttet på en mye mer brutal måte. Myndighetene hadde allerede

begynt å bruke stedet som en dumpingplass for straff-fanger. Her var Egede heroisk, ifølge Harr. Han var på alle måter "en skikkelse av ild midt i den store is".

Enhver har krav på å bli vurdert ut fra sin samtid. Karl Erik Harr gjør dette på en mesterlig måte, både med penn og blyant. "Alle" trodde for eks. på sjøormen denne tiden – også den er med blant de livfulle illustrasjonene i boka. Egede forsøkte seg til og med som alkymist, å lage gull på kjemisk vis ("de vises sten") – i håp om å finansiere prosjektet. Dette siste er en helt ny side ved Egede som har kommet fram først i senere tid. Selve kristningen gikk det for øvrig meget langsomt med. De språklige barrierer var store. Misjoneringen gikk i hovedsak ut på å være tilstede med gudstjenester og salmesang. Dette gjorde såpass inntrykk at eskimoene kunne komme og be om at han sang salmer for dem før de skulle ut å fiske – for å oppnå bedre fangst. Ingen ble presset til omvendelse, og det gikk 7 år før den første eskimo ble døpt, i 1728.

Egede berømmet flere av eskimoenes lokale skikker. De støttet hverandre, selv om de lite hadde og gjestfriheten sto

høyt, og de var i så henseende bedre enn oss kristne, sier han. Egede lot seg storlig imponere av de innfødtes mange ferdigheter, ikke minst med kajakken, og deres fiskemetoder. Vi har levende beskrivelser av hvalfangst med kajakk – noe de færreste vel kan forestille seg. Hans sønn Poul var allerede som 12-åring en fremragende kajakkpadler. Senere tok han opp utfordringen etter sin far, ikke minst når det gjaldt å gi grønlenderne et skriftspråk. Egede ga utførlige beskrivelser av Grønlands geografi, klima, planteliv og fugleliv. Og han beskrev deres religion og dagligliv – noe som er av stor verdi den dag i dag.

For oss blir utfordringen å spørre hvilke "selvfølgeligheter" vi har i vår tid som i realiteten er fordommer overfor ukjente mennesker og kulturer. Sannhetens verste fiende – til alle tider – er vel svart/hvittenkningen, mangelen på nyanser. Med sine nyanserte beskrivelser gir Harr nettopp et eksempel på hvordan man kan forstå en tid og en tenkemåte som er helt annerledes enn vår, og hvordan det gode – varmen og ilden – kan gi håp midt i kulden.

Arild Romarheim